

# Naar een theorie van emigratie-verschijnselen

DOOR J. E. ELLEMERS

Alhoewel het zo langzamerhand wel gemeengoed wordt dat het bij de studie van migratie-verschijnselen niet aangaat alléén de omstandigheden ná de migratie tot onderwerp van onderzoek te maken, ontbreekt aan onze kennis over het proces van losmaking van de migrant uit zijn oude omgeving helaas nog zo goed als alles. Het is de verdienste van mevrouw In 't Veld-Langeveld, dat zij in haar onlangs verschenen proefschrift als een van de eersten systematisch en aan de hand van empirisch onderzoek gepoogd heeft een antwoord te geven op de vraag: waarom migreren mensen en welke betekenis heeft dit? <sup>1)</sup>. Deze verdienste is nog groter, doordat zij — methodologisch volkomen juist — niet alleen potentiële migranten, maar ook vermoedelijke blijvers in haar beschouwing heeft betrokken. Bovendien heeft ze het niet gelaten bij het onderzoek van een concrete situatie, i.c. Oost-Groningen, alleen. Zij heeft ook getracht op grond van haar uitkomsten en die van anderen tot enkele meer algemene inzichten te geraken.

Wanneer we nu willen proberen deze inzichten nog iets verder uit te werken, dan moeten we hierbij helaas afzien van een systematische bespreking van het interessante onderzoek in Oost-Groningen.

## Enkele kritische kanttekeningen

Het is natuurlijk altijd een hachelijke onderneming om op een enkel concreet geval een „theorie” te bouwen. Het pleit voor mevrouw In 't Veld, dat dit niet tot ontsporingen heeft geleid. Een gelukkige omstandigheid was daarbij misschien, dat zij — hoezeer haar studie ook pionierswerk was — heeft kunnen beschikken over tenminste enige hypothesen, zoals die reeds geformuleerd waren door anderen (Bogue, Eisenstadt, Hofstee, Stouffer, e.a.). Toch lijkt het erop, dat zij zich, uitgaande van de door haar onderzochte situatie in Oost-Groningen, beperkingen heeft opgelegd, die o.i. niet nodig én — wat belangrijker is — misschien met het oog op een verdere theorievorming, niet wenselijk zijn.

*Definitie van migratie.* Op p. 14 omschrijft zij migratie als „elke blijvende verandering van woonplaats, die geschiedt met instemming van de betrokken personen”. O.i. volkomen terecht begrijpt zij daaronder zowel binnen- als buitenlandse migratie, omdat — in principe althans — beide verschijnselen sociologisch onder één noemer zijn te brengen. Uitdrukkelijk sluit zij echter regelrechte dwang, verdrijving en deportatie buiten. Nu staat het natuurlijk iedereen vrij zijn eigen definities te kiezen. Maar men kan zich wel afvragen of deze definitie er niet een is „pour le besoin de la cause” m.a.w. om het daarop volgende betoog (over motieven, aspiraties, enz.) theoretisch „sluitend” te maken. Bovendien is het de vraag of deze beperking winst betekent. In ieder geval zijn er wel enkele bezwaren tegen in te brengen.

1. Nog afgezien van eventuele filosofische vragen die daarbij kunnen rijzen (wat is „dwang”, wat is „vrije keuze”?) lijkt het ook al empirisch moeilijk uit te maken waar persoonlijke instemming ophoudt en dwang van buiten begint. Nu kan mevrouw In 't Veld opmerken, dat de grens daar ligt, waar de pressie tot migratie van buitenaf niet meer wordt verwerkt tot een door de betrokkene als niet direct daarvan afhankelijk gevoelde noodzaak tot of behoefte aan migratie (p. 14). Maar wij geloven, dat zij zich daarmee — althans in het geval van migratie-motieven — in een wespennest steekt. (Trouwens, op p. 161 trekt zij de relevantie van dit onderscheid weer deels in twijfel). Nog afgezien van het feit, dat zelfs in de door haar beschreven situatie in Oost-Groningen een element van reële dwang van buitenaf of tenminste van overreding niet geheel ontbreekt (vgl. V-L pp. 165-187, i.h.b. pp. 179 vv), ligt welhaast aan iedere migratie „met instemming van de betrokkene” toch ook wel een element van „dwang” ten grondslag: hetzij innerlijk (en dan vaak onbewust, b.v. in het geval van marginaliteit), hetzij uitwendig, b.v. door economische druk. Terwijl anderzijds in gevallen van regelrechte dwang of verdrijving toch een element van „vrije keuze” soms niet ontbreekt. Om twee voorbeelden te noemen: hoe moeten we de migratie van de Duitse „Heimatvertriebenen” — a.h.w. bij definitie *verdrevenen* — of de Hongaarse vluchtelingen noemen? Wat de laatsten betreft, zou men kunnen opmerken, dat voor een aantal van hen wel degelijk sprake was van regelrechte dwang, nl. bedreiging in het lijfelijke bestaan in de meest letterlijke zin. Toch ontbrak hieraan een element van „persoonlijke instemming” niet geheel: degenen die het alternatief kozen en bleven — met alle consequenties van dien, tot executie toe — zijn daar het bewijs van.

Inderdaad is deportatie, d.w.z. volkomen gedwongen overplaatsing van individuen van de ene plaats naar de andere, een zeer uitgesproken geval. Maar ook hierbij kan persoonlijke keuze niet helemaal uitgeschakeld worden, b.v. waar deze al dan niet aanleiding wordt om vlucht te overwegen. Toegegeven kan worden dat er ergens een verschil is tussen overwegend „vrijwillige” en overwegend „onvrijwillige” migraties, maar dat verschil is dan van graduele en niet van principiële aard, waarbij vaak moeilijk de grens aan te geven is en welk verschil — zoals we nog hopen aan te tonen — het verkrijgen van algemene inzichten niet in de weg hoeft te staan.

2. Want er is nog een ander punt. Bij iedere migratie is in zekere zin sprake van een „uitstoting” uit de oude omgeving en een „aantrekking” naar de nieuwe omgeving. Nu kan de „uitstoting” uit de oude omgeving een kwestie van regelrechte dwang zijn, de „aantrekking” naar de nieuwe omgeving of in dit verband misschien juister gezegd „het zich aangetrokken voelen” tot een bepaalde nieuwe omgeving, kan in hoge mate een kwestie van persoonlijke keuze zijn. Om een voorbeeld te noemen: de sinds november 1956 uit Egypte verdreven Joden staat de keuze open om zich in Europa, in Israël, dan wel — onder bepaalde voorwaarden — in Amerika te vestigen. Ook van de Hongaarse vluchtelingen is bekend, dat sommigen persé in Europa willen blijven, en dat anderen zich bij voorkeur in Amerika vestigen. Dat hierbij sprake is van verschillende (standaard-)motieven is duidelijk. Het is dan ook voorgesteld om een onderscheid te maken tussen

vrijwillige en onvrijwillige emigratie en daarop volgende vrijwillige en onvrijwillige *immigratie*, waarbij dus vier combinaties mogelijk zijn <sup>2)</sup>).

3. In dit verband kan trouwens nog verder worden opgemerkt, dat de emigratie-situatie slechts een onderdeel vormt van het gehele migratie-proces. Mevrouw In 't Veld zegt niet te kunnen aannemen, dat in het geval waarin de migrant uit eigen beweging gaat en dat waarin hij het slachtoffer van een deportatie is, de overeenkomsten in het sociaal gebeuren groter zijn dan de verschillen (p. 14). Nu kan het in haar geval misschien voordelen hebben om bij de bestudering van emigratie-verschijnselen dwang, e.d., buiten te sluiten om tot algemene inzichten te komen — wat nog te bezien staat. Voor de studie van migratie-verschijnselen *als geheel*, d.w.z. op een ander niveau van abstractie, behoeft dit nog niet zo te zijn. Zouden de aanpassingsverschijnselen in de nieuwe omgeving van b.v. de „vrijwillig” naar Eindhoven gemigreerde Drentenaren (vgl. V-L, p. 11) en van b.v. de naar Siberië gedeporteerde Letten van *algemeen theoretisch sociologisch* gezichtspunt nu werkelijk meer verschillen dan overeenkomsten te zien geven? In ieder geval is het reeds veelzeggend, dat we zoveel waardevolle *algemene* inzichten te danken hebben aan studies die verschijnselen van gedwongen migratie tot onderwerp hebben <sup>3)</sup>).

*Frustratie en onbehaaglijkheid.* Een belangrijk onderscheid, dat mevrouw In 't Veld maakt, is dat tussen frustratie en onbehaaglijkheid (pp. 136-7). Helaas is het onderscheid tussen beide begrippen er grotendeels één van gevoelswaarde gebleven. Alhoewel men niet ieder woord, dat men gebruikt behoeft te definiëren, is het toch te betreuren dat de schrijfster niet heeft getracht deze begrippen nog nauwkeuriger te omschrijven dan ze deed. Temeer omdat ze in haar verdere betoog een centrale plaats innemen en ook omdat zij er zelf op wijst hoe weinig duidelijk het begrip „frustratie” vaak is (p. 137).

Er behoeft echter geen al te grote verwarring rond het begrip „frustratie” te ontstaan. Verschillende gezaghebbende bronnen (b.v. de handboeken van Krech en Crutchfield, Newcomb, Young, Chorus en ook Fairchild's *Dictionary*) hanteren het begrip tamelijk eenduidig, nl. als de onopgeloste spanning, die ontstaat wanneer een behoefte onbevredigd blijft of een doel niet bereikt wordt. Behalve dat de term zo'n onaangename bijbetekenis heeft gekregen, lijkt niets te verhinderen om ook „onbehaaglijkheid” hier toe te rekenen.

Toch is er iets voor te zeggen om een dergelijk onderscheid, als mevrouw In 't Veld maakt, te handhaven, wanneer we ons op het standpunt stellen dat frustratie iets is dat zich op het bewustzijnsniveau afspeelt <sup>4)</sup>. Men zou dan kunnen spreken van een zielstoestand van „onvrede”, die hetzij van bewuste (frustratie), hetzij van overwegend onbewuste aard (onbehaaglijkheid) kan zijn.

Het is echter belangrijk vast te stellen, dat het onderscheid tussen frustratie en onbehaaglijkheid door mevrouw In 't Veld is gemaakt om begrippen als „migratie-aanbod” en „aspiraties” later beter tot hun recht te doen komen. Zij suggereert nl., dat „onbehaaglijkheid” iets latents is dat pas geactiveerd wordt tot „frustratie” door de introducering van het „migratie-aanbod”. Toch lijkt ons dit enigszins de vraag van de kip en het ei, die

voor het verkrijgen van algemene inzichten betrekkelijk irrelevant is. Want het gaat er om, dat er op een gegeven moment frustratie ontstaat.

*Bewuste en onbewuste motieven.* Mevrouw In 't Veld zet uiteen hoe zij in haar onderzoek uitgaat van bewuste of, juist(er) gezegd, verbale motieven (vgl. p. 24). Alhoewel men in een sociologisch onderzoek moeilijk anders kan verwachten en het juist is, dat de psychische structuur slechts één van de selectieve krachten is, lijkt het toch gevaarlijk zich alleen te baseren op verbale motieven. Zelfs bij op het eerste gezicht uiterst plausible motieven tot migratie, kunnen toch dieper liggende motieven, die de betrokkene zelf vaak niet bekend behoeven te zijn, de „ware” achtergrond vormen.<sup>5)</sup>

Misschien heeft dit in het sociologische onderzoek maar beperkte waarde, maar men zou kunnen trachten een onderscheid te maken tussen wat wij willen noemen *motief* en *aanleiding*.<sup>6)</sup> Om een voorbeeld te noemen: Mevrouw In 't Veld wijst erop hoe haar type „geheel migratie-bereid” verschillende in enigerlei opzicht marginale gevallen bevat (p. 119; vgl. ook p. 203). Het zou nu wel eens kunnen zijn, dat de centrale frustratie en daarmee het „motief” voortvloeit uit deze marginaliteit, maar dat de „aanleiding” en vermoedelijk ook het verbale motief gevormd wordt door het bestaan van een „migratie-aanbod”.

Zo weten wij ook van in Israël terecht gekomen (Joodse) Hongaarse vluchtelingen, dat de opstand en de daarop gevolgde gebeurtenissen niet de frustratie en het motief tot vertrek opleverden, maar dat het motief al langer bestond (als gevolg van anti-semitisme, zionistische ideologie, of wat dan ook), waarbij de massale vlucht slechts aanleiding was. Overigens maakt dit nogmaals duidelijk hoe moeilijk het vaak is te spreken van „vrijwillige” of „onvrijwillige” migratie.

### **Een case study: Israël**

Tot nog toe hebben we de emigratie vooral vanuit het individu gezien. Het is echter ook van belang de (macro-)sociologische aspecten te bezien. Omdat geen theoretische inzichten gevormd kunnen worden zonder empirische gegevens, willen we aan het door mevrouw In 't Veld gegeven geval van Oost-Groningen een andere „case study” toevoegen, nl. de recente migratie uit Israël<sup>7)</sup>.

Zoals in iedere immigranten-maatschappij, vindt ook in Israël emigratie, of misschien juist(er) gezegd contra-migratie plaats. Het verschijnsel is bekend: er zijn nu eenmaal altijd een aantal immigranten die er niet in slagen zich in hun nieuwe omgeving aan te passen en besluiten terug te keren of elders hun geluk te beproeven. Alhoewel deze emigratie van Israël naar verhouding niet alleen aanzienlijk lager is dan in andere immigratie-landen (zoals b.v. de V.S., Australië, Argentinië) en in de periode 1948-'56 (de periode van de omvangrijke massa-immigratie) naar verhouding van het aantal in die periode binnengekomen immigranten lager was dan in enige voorgaande periode sinds 1919 (met uitzondering van de periode 1939-'45 toen als gevolg van de oorlog emigratie praktisch tot stilstand kwam te staan), heeft dit verschijnsel in recente jaren tamelijk de aandacht getrokken. Met name sinds de zomer van 1956 is het onderwerp van ongerust-

heid, discussie en publiciteit geweest. Er bleek nl., dat deze emigratie niet alleen een kwestie van „contra-migratie” is, d.w.z. van nieuwe immigranten die na korte tijd het land weer verlaten, maar dat in toenemende mate ook ingezetenen emigreren, die reeds jarenlang in het land gevestigd of daar zelfs geboren zijn. Alhoewel nauwkeurige cijfers ontbreken omdat het grotereels om „verborgen” migratie gaat — als gevolg van de sterke sociale controle, waarbij emigratie soms zelfs als „verraad” veroordeeld wordt, geven vele emigranten in spé als reden van vertrek „familiebezoek”, „zakereis”, „studie” op — gaat het waarschijnlijk slechts om betrekkelijk kleine aantallen.

Interessant bij dit emigratie-verschijnsel is echter, dat het niet alleen in toenemende mate personen betreft, die reeds langer in het land zijn gevestigd, maar ook voor een groot deel — wat in het Engels genoemd worden — „professionals”. Verder wordt de oorzaak van het verschijnsel — ook door diegenen die zelf emigratie ten scherpste veroordelen — meer en meer gezocht in de economische condities, die in Israël minder gunstig zouden zijn dan in verschillende andere landen. En inderdaad is het zo, dat Israël voor velen, en zeker voor verschillende academici en andere „professionals”, waarschijnlijk aanzienlijk geringere economische beloningen en mogelijkheden biedt dan sommige andere landen.

Toch zit er iets vreemds in deze redenering. Het mag dan waar zijn dat verschillende mensen buiten Israël in hun beroep veel hogere salarissen zouden kunnen verdienen, maar deze situatie heeft zich sinds het begin van de Joodse kolonisatie in Palestina/Israël voorgedaan. En wat misschien nog belangrijker is, de economische condities zijn in de laatste jaren voor praktisch alle beroepscategorieën aanzienlijk verbeterd. Bovendien komen er nog steeds duizenden mensen uit vrije wil naar Israël, die weten, dat de levensstandaard daar vaak lager is dan in hun land van herkomst.

Het lijkt er dus op, dat niet zozeer de economische situatie en mogelijkheden verslechterd zijn — integendeel! —, maar dat veranderingen in wat economisch wenselijk geacht wordt hierbij een rol spelen. En de achtergrond daarvan vormen de ingrijpende veranderingen die zich in recente jaren in de Israëlische maatschappij hebben voorgedaan. We kunnen daar in dit kader niet diep op ingaan. In enkele woorden kunnen deze veranderingen echter aangeduid worden als de overgang van een pionierssamenleving naar een meer complexe — op Amerikaans-Europese leest geschoede — maatschappijvorm. Dit openbaart zich niet alleen in structurele veranderingen, maar ook in veranderingen in het dominerende waardensysteem: van pioniers en socialistische waarden, naar meer „kapitalistische” industrieel-commerciële waarden. Dit laatste houdt o.a. in, dat in tegenstelling tot vroeger er meer en meer sprake is van beloning op basis van individuele prestatie en nadruk wordt gelegd op het verwerven van „status” (en de symbolen daarvan: woning, meubilair, indien mogelijk auto, etc.).

Hiermee is de recente emigratie natuurlijk nog niet geheel en al „verklaard”. Maar wel lijkt het voor de hand te liggen, dat hiermee een belangrijke achtergrond is blootgelegd. Temeer omdat ook bij tal van andere recente sociale verschijnselen in Israël (o.a. enkele arbeidsconflicten) zich deze veranderende economische aspiraties openbaren. Het is nu alleszins plausibel, dat als gevolg van deze veranderende aspiraties voor een aantal

mensen de afstand tussen wat enerzijds economisch wenselijk wordt geacht en anderzijds economisch mogelijk blijkt te zijn — zij het niet reëel, dan in de beleving — dermate is vergroot dat dit aanleiding tot frustratie is geworden, waarbij emigratie als een van de mogelijkheden tot opheffing van die frustratie overwogen wordt.

In hoeverre we hier met een „motief” dan wel met een „aanleiding” te doen hebben, is zonder diepgaand onderzoek vooralsnog moeilijk vast te stellen. Het is nl. mogelijk, dat er in een aantal gevallen ergens nog dieperliggende (individuele) motieven aanwezig zijn of in ieder geval mede een factor vormen, zoals sommige van de tientallen onder initialen (sociale controle!) in de kranten afgedrukte brieven van would-be emigranten suggereren.

In dit verband zou het ook interessant zijn na te gaan, welke omstandigheden in de afgelopen tijd geleid hebben tot de plotselinge intensivering van de emigratie uit Engeland, welke zoveel publiciteit ontving. Is er hier sprake van een katalysator-werking, waarbij als gevolg van het Suez-fiasco en de daarop volgende economische terugslag besloten werd om een langer overwogen stap tot emigratie nu ten uitvoer te leggen en werden gevoelens van „onbehaaglijkheid” in een proces van bewustwording omgezet in frustraties of zelfs collectieve onvrede?

## De emigratie-variabelen

We willen nu met een amendement op de definitie van mevr. In 't Veld migratie omschrijven als de duurzame verplaatsing van individuen van de ene woonplaats naar de andere, en zullen daaronder dan begrijpen zowel binnen- en buitenlandse, als „vrijwillige” en „onvrijwillige” migratie. Wanneer emigratie dat deel van het migratieproces is, dat het losmaken uit de oude omgeving omvat, dan blijken daarbij de volgende variabelen een rol te spelen <sup>8)</sup>:

(a) Er is een *evenwichtsverstoring*. Het kan zijn, dat bepaalde sectoren van de maatschappij onderling een „lag” vertonen, bv. wanneer bepaalde (nieuwe) ideeën en opvattingen niet langer overeenstemmen met de economische of sociale werkelijkheid (b.v. in het proces van „openlegging” van het platteland of in het genoemde geval van Israël), of wanneer de economische ontwikkeling geen gelijke tred heeft kunnen houden met de (snelle) bevolkingsgroei. Ook kan het zijn dat er een verstoring ontstaat in de relatie tussen het individu en de hem omringende (sociale) omgeving. Aangezien dergelijke evenwichtsverstoringen vaak onderdeel zijn van een omvattender proces van sociale verandering, treden er vaak verschillende verstoringen tegelijkertijd op.

(b) Deze evenwichtsverstoring wordt op een of andere wijze door de betrokkene *beleefd*. Deze beleving, die van overwegend bewuste (frustratie), dan wel grotendeels van onbewuste (onbehaaglijkheid), van individuele of collectieve aard kan zijn, wordt omgezet in een *motief* tot migratie. Wanneer dit motief op collectieve wijze verwerkt wordt, kan gesproken worden van een *standaard-motief*. In sommige gevallen kan een motief op zichzelf niet voldoende zijn, maar moet er bovendien nog een *aanleiding* aanwezig zijn; b.v. een persoonlijk gevoel van onbehagen kan het motief zijn,

terwijl een ingrijpende evenwichtsverstoring (b.v. revolutie, ramp, snelle sociale verandering) de aanleiding vormt.

(c) Echter er moet niet alleen een motief, resp. een aanleiding tot migratie bestaan, ook de *mogelijkheden* moeten in het *referentiekader* van de betrokkene zijn opgenomen. Dit is niet alleen een kwestie van *communicatie*, zoals dit b.v. tot uiting komt in het *migratie-aanbod*, maar ook van *aspiraties* van de betrokkenen.

(d) Verder kunnen directe en/of indirecte middelen van *sociale controle* bevorderend (of overwegend bevorderend, zoals in Oost-Groningen) of remmend (of overwegend remmend, zoals in Israël) werken op het proces van losmaking uit de oude omgeving.

e) Tenslotte is er de factor *persoonlijkheidsstructuur*, waarover hier weinig gezegd kan worden. Daarbij dient echter wel bedacht te worden, dat persoonlijkheidsstructuur niet een statisch, onveranderlijk gegeven is, maar onder invloed van andere omstandigheden in een bepaalde *dispositie* gebracht kan worden.

Het lijkt erop, dat de onderlinge werking van deze vijf categorieën van variabelen beslist of er in een bepaald geval sprake zal zijn van emigratie of niet. Het is duidelijk, dat verschillende variabelen interdepent (kunnen) zijn; in het geval Oost-Groningen b.v. vertonen evenwichtsverstoring (standaard-)motief en aspiraties onderlinge samenhang. Ook kan het zijn, dat één van de variabelen, b.v. sociale controle of evenwichtsverstoring, zo dominerend is, dat dit ongeacht het effect van andere variabelen bepaalt of emigratie al dan niet plaats vindt. Dit is b.v. het geval wanneer mensen met alle middelen verhinderd worden te migreren hoezeer zij dit ook wensen, of wanneer mensen tegen hun wil verplaatst worden, b.v. door deportatie. Toch willen we het laatste geval niet als een afzonderlijk, buiten onze „theorie” gelegen geval behandelen, ook al omdat — of beter gezegd: juist omdat — bij dergelijke uiterlijk gedwongen migraties zich tal van overgangsgevallen kunnen voordoen, waarbij ook andere variabelen hun werking kunnen doen gelden.

De voorgaande inzichten hebben we met succes kunnen toepassen op een aantal Joodse migraties in de loop van de twintigste eeuw. Om redenen van plaatsruimte kunnen we daarvan hier echter geen volledige verantwoording geven. Slechts kan vermeld worden, dat Joodse migratie in toenemende mate gericht is geweest op twee gebieden: Amerika en Israël. In beide stromen zijn duidelijk de variabelen evenwichtsverstoring, (standaard-)motief, migratie-aanbod en aspiraties en sociale controle te onderscheiden (de variabele persoonlijkheidsstructuur moesten we bij gebrek aan adequate gegevens buiten beschouwing laten). Daarbij dient bedacht te worden, dat het Zionisme in dezelfde tijd ontstond en in de praktijk gebracht werd toen zich grote verplaatsingen onder de Oosteuropese Joodse bevolking voordeden. In het Zionisme smolten standaard-motief en migratie-aanbod samen tot een ideologie (vgl. ook V-L pag. 143), terwijl zich ook ten aanzien van migratie naar Amerika standaard-motief en migratie-aanbod duidelijk aftekenen. Interessant is, dat tot heden migratie-motieven t.o.v. migratie-aan-

bod van onderscheidelijk Israël en Amerika competitief zijn, zoals blijkt bij recente Oosteuropese migranten en Egyptische vluchtelingen.

## **Migratie en sociale mobiliteit**

Tot slot willen we enkele voorlopige opmerkingen maken over het mogelijk verband dat gelegd kan worden tussen migratie en sociale mobiliteit. Het lijkt er nl. op, dat beide verschijnselen op verschillende punten overeenkomsten vertonen. Is er in het ene geval sprake van verplaatsing van de ene sociale omgeving naar de andere, in het andere geval is er bovendien nog sprake van geografische verplaatsing. Nu moet men natuurlijk oppassen verschijnselen die in het spraakgebruik met dezelfde termen worden aangeduid meteen identiek te stellen <sup>9)</sup>. Toch lijkt het de moeite waard na te gaan wat beide verschijnselen gemeen hebben.

Vaak zien we aspiraties tot sociale stijging als zoiets „algemeen menselijks”, dat we vergeten dat dit verschijnsel betrekkelijk „situationsgebonden” is. Er zijn echter nog tal van samenlevingen en zelfs in de Westerse maatschappijen onderdelen van samenlevingen waar aspiraties tot sociale stijging vrijwel ontbreken of in ieder geval a.h.w. buiten de gezichtskring liggen, zoals b.v. tot voor kort in Oost-Groningen (vgl. V-L p. 131) of onder die bevolkingsgroepen die wel aangeduid worden als „proletarische achterhoede”. Zowel bij sociale mobiliteit als bij migratie nu, is sprake van een poging om bepaalde bestaande of ontwakende aspiraties tot lotsverbetering te realiseren. Bij de vormen van migratie, die uit economische motieven voortspuiten, is de aspiratie tot sociale stijging en/of economische positieverbetering vaak zo evident (vgl. b.v. de door mevrouw In 't Veld genoemde theorie van Bogue (p. 17/18), verschillende van haar Oostgroningse gevallen (vgl. ook p. 118) en ook enkele van de door haar van Du Plessis geciteerde gevallen (p. 150 vv)), dat men zich kan afvragen of het niet gerechtvaardigd is deze migratie als een bijzondere vorm van sociale mobiliteit te bestempelen.

Ook zijn er nog andere overeenkomsten. Niet alleen kan het proces van immigratie gezien worden als een proces van sociale mobiliteit, maar ook vertonen zowel immigranten-maatschappijen als maatschappijen met relatief grote sociale mobiliteit opvallende overeenkomsten. Van de moderne migratie — en dit lijkt in het bijzonder op te gaan voor zover die op economische motieven berust — is wel opgemerkt, dat zij een onderdeel vormt van een omvattender proces van ontwikkeling van een moderne, universalistische, gespecialiseerde, op verwerving georiënteerde maatschappij <sup>10)</sup>. Geldt dit ook niet tot op grote hoogte voor de moderne sociale mobiliteit?

Natuurlijk zijn deze opmerkingen nog zeer speculatief en behoeven nadere kritische overdenking. Want mag het dan voordelen hebben om economische emigratie en verschijnselen van immigratie langs lijnen van sociale mobiliteit te zien, moeilijker wordt het met op andere motieven gebaseerde en gedwongen vormen van emigratie. Wat het laatste betreft, dient overigens bedacht te worden, dat sociale mobiliteit niet alleen sociale stijging maar ook sociale daling omvat.

Toch kan het misschien interessante perspectieven openen om de studie

van migratie- en van mobiliteits-verschijnselen met elkaar in verband te brengen. Men zou daarbij verschillende vragen kunnen stellen. Doen b.v. de hierboven genoemde vijf categorieën van variabelen ook hun werking gelden in het geval van sociale mobiliteit? Komen aspiraties tot sociale mobiliteit en tot migratie op dezelfde wijze tot stand? <sup>11)</sup> Vloeien motieven tot sociale mobiliteit ook voort uit gevoelens van onbehagen of uit ondervonden frustraties? Zo ja: waarom wordt in de ene situatie of door de ene persoon sociale mobiliteit en in de andere situatie of door de andere persoon migratie nagestreefd? Wat is de selectieve betekenis van migratie resp. sociale mobiliteit en wat is het eventuele verband daartussen? Het lijkt, dat beantwoording van deze en soortgelijke vragen onze inzichten zowel in de verschijnselen van migratie als die van sociale mobiliteit belangrijk kunnen verdienen.

- 
- 1) H. M. In 't Veld-Langeveld, *Migratiemotieven, migratiebeheersing en hun selectieve betekenis* (Assen, 1957).
  - 2) Vgl. Abraham A. Weinberg, „Mental Health Aspects of Voluntary Migration”, *Mental Hygiene*, XXXIX (July 1955), pp. 460 vv.
  - 3) O.a. naoorlogse studies in Duitsland en Israël. Vgl. ook b.v. H. B. M. Murphy (ed.), *Flight and Resettlement* (Unesco, Paris, 1955).
  - 4) Vgl. K. J. M. van de Loo, *De klinische psychologie in dienst van de problematiek van de essentiële hypertensie* (Nijmegen-Utrecht, 1952), hfdstk. V, Frustratie en agressie, pp. 117 vv.
  - 5) Hoe ingewikkeld het verband kan liggen blijkt b.v. uit het artikel van S. A. Prins, „The Individual in Flight”, in Murphy, *op cit.*, pp. 25-32.
  - 6) Vgl. ook J. E. Ellemers, „Immigratie-problemen. Een sociologische en sociaal-psychologische benadering”, in: *Sociaal-wetenschappelijke verkenningen* (Assen, 1957), p. 22.
  - 7) Het volgende is de samenvatting van een gedeelte van een ongepubliceerd opstel van J. en T. Ellemers over emigratie uit Israël. Om redenen van ruimte zullen we hier afzien van vermelding van statistische en andere bronnen.
  - 8) Vgl. voor het volgende In 't Veld-Langeveld, *op cit.*, i.h.b. de hoofdstukken IX, XIII en XIV, J. E. Ellemers, *op cit.*, pp. 20 vv., S. N. Eisenstadt, *The Absorption of Immigrants* (London, 1954), pp. 226 vv. De door Hofstee gelanceerde theorie moet als een verbijzondering van het hier gestelde beschouwd worden; E. W. Hofstee, „Enkele opmerkingen over het probleem van selectie bij migratie”, *Sociologisch Jaarboek*, VII, pp. 3—36.
  - 9) Vgl. Richard C. Sheldon, „Some Observations on Theory in Social Science”, in: Talcott Parsons and Edward A. Shils (eds), *Toward a General Theory of Action* (Cambridge, Mass., 1954), pp. 33—4.
  - 10) Vgl. Eisenstadt, *op cit.*, pp. 228 vv.
  - 11) Het zou in dit verband interessant zijn na te gaan welke sociale perspectieven daarbij een rol spelen. Vgl. voor een stimulerend voorbeeld van een dergelijke studie: Elizabeth Bott, „The Concept of Class as a Reference Group”, *Human Relations*, VII (1954), pp. 259—285.